

Forfatter: Sthen, Hans Christensen

Titel: En liden Vandrebog

Citation: Sthen, Hans Christensen: "En liden Vandrebog", i Sthen, Hans Christensen: *En liden Vandrebog*, udg. af JENS LYSTER ; JENS HØJGARD , Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, C.A. Reitzel, 1994, s. 190. Onlineudgave fra Arkiv for Dansk Litteratur: <https://tekster.kb.dk/catalog/adl-texts-sthen01val-shoot-idm140299311209760/facsimile.pdf> (tilgået 24. april 2024)

Anvendt udgave: En liden Vandrebog

Vandrebogen

Hans Christensen Sthens *En liden VANDREBOG*, som nu udgives efter at have været udsolgt i snart 300 år, er en lille opbyggelsesbog, oprindelig i tværformat 9,5 cm bred x 7 cm høj. Dens titel er efter tidens skik pompos og omstændelig, men også oplysende: *En liden VANDREBOG: Indholdendis atskillige smukke Bøner og trostelige Sange, med nogle nyttige Lifs Regle i artige Rijn befattede, som en Christen kand daglig bruge, Gud til Loff, Ære oc Prijs, sig selv til trost oc Salighed, oc at ofue sig i all Gudfrytighed oc Fromhed der med, i huor hand er, til Land eller Vand. Componerede oc skreffne, Aff Hans Christenssøn Sthemo Roschuld. Bag denne smukke facade finder man Sthens »Hovedværk... hvori han har meddelt Broderparten af sine Salmer og aandelige Rim«, og som derfor »i al Beskedenhed og uden at udaske til Sammenhængning... kan kaldes hans »Aandelige Sjungekor« (C.J. Brandt 1888).*

Vandrebogen, som vi nu kender den, består af to dele: den egentlige Vb og et tillæg (Vb-T). Første del, den egentlige Vb, rummer en lang række rimede bønner og nogle prosabønner og anvisninger til fromhedslivets tilrettelæggelse i dagens løb og ved særlige anledninger. Derefter følger en afdeling med salmer. Først »Den gamle Christelige Dagevis, Den signede dag som vi nu see...«, Vb 36, efterfulgt af »nogle smukke oc trostelige Loffsange«, hvoraf de fleste er Sthens egne, men to (Vb 45 og 51) bærer forfatterinitialerne M.A.I.H. og I.I.H. Til slut findes et antal rimede leveregler (Vb 52-60) og et længere selvbiografisk fødselsdagsdigt (Vb 61). Anden del, Vb-T, rummer 40 salmer, hvoraf de første 30 (T2-32) kendes fra andre salmesamlinger, medens resten (T33-42) er nye. Vb-T afsluttes af de to digte »Bogen taler til Læseren« (T-44) og »Læseren taler til Bogen« (T-45) af Huldéricus Lithovius samt to registre (T-46-47).

Om udgivelsestidspunkter har der længe hersket uklarhed, eftersom Ludg. og formodentlig en række efterfølgende oplag er gået tabt, og der ikke i de bevarede eksemplarer af bogen findes noget dateret forord. Bogens oprindelige omfang har ligeledes

været genstand for megen diskussion. Hvorfor mangler Vb – til forskel fra Sthens øvrige skrifter – en dedikation? Har en sådan eksisteret i 1.udg. for så at blive udeladt i senere udgaver? Hvorfor er den gamle kristelige dagvise anbragt så umotiveret foran det afsnit med salmer, som må tilskrives Sthen? Har Sthen også æren af den gendigtede dagvise? Har Vb-T været med fra begyndelsen, eller er det kommet til i en senere udg. og da i hvilken form og hvilket omfang? Hvilken andel har Sthen i Vb-T? Tillægget i sin nu kendte skikkelse synes at være blevet til i flere etaper. Dets to afsluttende digte må være føjet til ret sent og er som nævnt tilskrevet Huldericus Lithovius eller Lithoxius. Hvem er han? Det er kun et beskedent udpluk af de spørgsmål, som af sig selv rejser sig, når man nærmere studerer de nu kendte udgaver.

Eftersom vi må antage, at alle i dag kendte udgaver af Vb er trykt efter Sthens død, er det vel tænkeligt, at stof fra den populære Vb, der har fundet optagelse tidligt i 1600-tallet i andre trykte og utrykte salme- og bønnebøger, evt. i oversættelse, kan være hentet fra tidlige, tabte udgaver af Vb. Der er derfor netop ved studiet af Vb knyttet en særlig interesse til alle tidlige forekomster af Vb-tekster uden for Vb. Derfor har nærværende udgivelse et omfattende *Findingsapparat*, der kronologisk frem til o.1640 anfører alle forefundne tidlige forekomster af Vb-tekster uden for Vb med angivelse af læsemåder, der afviger fra den fastlagte tekst og derigennem kan vise afhængighed af andre kendte eller ukendte Vb-udgaver.

Titlen »Vandrebog» påkalder sig opmærksomhed. Ordbøgerne, både de hjemlige (C.Molbechs Dansk Ordbog II, Kbh.1859, sp.1471; Dansk Ordbog VIII, Kbh.1905, 124; ODS 26, 456f) og Grimms Deutsches Wörterbuch XIII, Leipzig 1901, sp.16-18 oplyser, at Vandrebog/Wanderbuch er betegnelsen for den (i 1828 indførte) bog, som vandrende håndværkervende tidligere måtte bære på sig som legitimtion, og som skulle påtegnes af polmer i de byer, de kom igennem. Vandrebogen kunne i endnu ældre tid betegne den (stam)hog, hvori studenter og andre

unge på udenlandsrejse samlede underskrifter af lærere og velyndere. Ingen af disse typer af vandrebøger synes dog relevante i vor sammenhæng, lige så lidt som det er nogen forbindelse til den af H.C. Andersen omtalte vandrebog, som en person medfører på sin rejse, og hvori han gør optegnelser om rejsen.

At vandre (wandern) er i 1500- og 1600-tallet ikke det samme som at spadserere (wandeln, ambulare), men er snarere synonym for »at rejse« (peregrinari, itinerare, iter facere, jf. Grimm XIII sp.1662). Således forstået giver det god mening, at en sang, trykt i 1657, betegnes som en *Skibs Vandre-Vjse*. Der er dog næppe tvivl om, at denne skibsvandrevise bør ses i lyset af den publikumsucces, som var blevet Sthens Vandrebog til del på det tidspunkt (se kommentar til Vb 42). De senere danske andagtsrejsebøger, hvori betegnelsen Vandrebog indgår, nemlig Peder Nielson Kiøges *Vandre-Bog udå Riim* 1693 og Severin Løleks *Saligheds Vandre-Bog, Eller Haandledning til Himmelen* 1708, kan næppe heller kaste lys over oprindelsen til titlen på Sthens bog, da formentlig begge disse udgivere tærer på Sthens succes. Vi må snarere regne med, at det er Sthen selv, der har kreeret titlen Vandrebog til sin nye andagtsbog for rejsende. Tilsvarende bøger med samme målgruppe kunne på den tid hedde »Reißbüchlein«, »Reißbuch« og lignende (se kommentar til Vb 1). Udelukkes kan det ikke, at titlen »Vandrebog« er inspireret af det *Itinerarium Sacrae Scripturae, d.c. En Reisebøg affuer den Hellige Schrifti (Bibl.Dan. I 93. Carlquist III 115)*, som Sthens kapellan Niels Jørgensen formodentlig udgav i 1588 og som Sthen henviser til i sin Lpr 1603 bl.A 4v. Itinerarium kan godt oversættes med »Vandrebog«. Når man ellers kender Sthens tojnetældende lyst til at konkurrere med sine samtidsige og véd, at både Niels Jørgensen og Sthen i foråret 1581 udgav hver sit trosteskrift, og begge leverede oversættelser af den tyske Georg Walthers opbyggelige bøger, ligesom begge i dedikationer i deres andagtskrifter bejlede til rentemester Christoffer Valkendorfs gunst, er det vel ikke nogen urimelig tanke, at den enes Itinerarium straks affoder den andens Vandrebog. Også selv om de to skrifter ellers titet har med hinanden at gøre.

Ses der bort fra den utraditionelle titel, knytter Sthen til ved en samtidig tradition med andagtsbøger for rejsende indeholdende bønner, salmer og leveregler. Et dansk forbillede kunne være Rasmus Hansen Reravius' gudelige håndbog 1575 »met Psalmer, Euangelier, Passen, Catechismus, oc der hos ocsaa en liden Bonebog, huilcken Handbog icke heller er wnyttig for vandrendis oc vejfarendis folck, Skibs folck, oc andre, som icke kunne føre mange Bøger met sig.« (citater fra Reravs forord). Der er formodentlig også forbindelseslinier fra Sthens Vandrebog til de lommebøger, der under navn af *Vademecum* (*vade mecum* betyder *gå med mig*) fik stor udbredelse som de vejfarendes samlinger af bønner, gode råd, nyttige oplysninger, anekdoter, lystige historier m.v. (jf. ODS 26, 230f. Bibl.Dan. IV 510f).

Bortset fra bogens titel »En liden Vandrebog« og formatet, der gør bogen velegnet til rejsebrug, kan Vb ikke efter sit indhold siges at sigte specielt til de rejsende som bogens målgruppe. Først med bønnerne Vb 31-34 og »En Søfaren Vise« Vb 51 findes indslag, der særligt tager sigte på de vejfarende, men et lignende antal rejsebønner findes også i flere andre samtidige bønnebøger, uden at de af den grund kaldes vandrebøger eller lignende. Om tillægget Vb-T gælder ligeledes, at dets indledende annoncering af »Sange, som mand kand bruge til Skibs, eller andensteds paa Reysen« lægger op til et indhold, der sigter på rejsebrug. Men også her viser det sig, at indholdet i de efterfølgende 40 sange ikke er snævert rettet mod specielt de rejsendes tarv. Det er det sympatiske ved bogens indhold, at det hele tiden forholder sig til det almenmenneskelige, der har gyldighed både for rejsende og ikke-rejsende – i modsætning til senere tiders bønnebøger for søfolk m.fl., hvor den lutherske kaldstanke skamrides, og læseren på hver eneste side bliver fastholdt på sit farlige, men ansvarsfulde og gudvelbehagelige arbejde på havet og ikke et eneste øjeblik får lov til bare at være menneske.

Sthen har altså ikke samlet stoffet til sin Vb med særligt henblik på en bestemt målgruppe. Ideen til at kalde bogen Vandrebog synes at være sekundær og kan være opstået så sent, at tan-

ken om, at det er Niels Jørgensens Itinerarium fra 1588, der har givet den afgørende inspiration til titlen på Sthens bog fra 1589, er nærliggende.

Så meget mere overraskende er det, at titlen på Sthens bog fik en aldeles afgørende betydning for den brug, der blev gjort af Vb. Den må nemlig i den almindelige bevidsthed være blevet opfattet som de rejsendes andagtsbog frem for nogen. Det ses af de flittige lån, som senere udgivere af andagtsbøger for rejsende gør i Vb. I den anonyme *Nogle Nyttige og Nødvendige Psalme-Sange... for Søfarende-Folk* Kbh. 1657 findes fire nye »Vandre-Viser«. Den anden af disse »kand sungis udi mild Vind oc Veirig, naar de formedelst Hafblick blifver stille leggendis for Ancker til Aandelig Tidsfordriff, sangvjb, at igientage alle de fornemste Skriffens Stæder ordentlig, om Haffsens Vand, Skib, Skippere, Færgested, Fiskere oc Fiskeris Fare. Sungis som: HÈrre JESU CHrist, min Frelser du est etc.« Det er med andre ord Sthens salme Vb 42, der låner melodi til denne 36 strofer lange vise til gudeligt tidsfordriv under havblik. Den fjerde og sidste vandre-vise har ligeledes melodi efter en af Vb's salmer (Vb-T 33). I dette tilfælde, hvor alle fire tekster er nye, er det på melodierne, vi aner Vb's gennemslagskraft. I *Christelige Skibsfart* fra 1677 er det derimod teksterne, der i vidt omfang er lånt fra Vb. Af de ialt 28 salmer fordelt med fire på hver af ugens syv dage, er de 13 gengangere fra Vb. Af bogens øvrige 22 »Aandelige Psalmer« findes 8 i Vb. I *En liden Haand-Boog Til Bequemmelighed for de Reysende og Søfarende daglig at bruge om Morgen og Aften* Kbh. u.år (efter 1720) genfindes af 14 morgen- og 14 aftensange henholdsvis de 9 og de 5 i Vb. Til morgensalmerne hører *Et trofast herte*, T-37, og *O GUD, efter dig mig forlanger*, Vb 43, medens *HÈrre Jesu Christ*, Vb 42, og naturligvis *Den huse dag forgangen er*, Vb 38, regnes som aftensalmer. Af *Søemænders Aandelige Psalmebog til Chor-Sange Morgen og Aften*, Kbh. 1730, som er salmedelen i *Besvarede Sø-Mænds Sole Siæle-Roe* Kbh. u.år fremgår det også, hvor markant Vb har dannet skole og skabt tradition for, hvad der lader sig synge på rejser. Til søndag mor-

gen således *O Jesu, Livens Herre*, Vb 47. Mandag morgen synges før bonnen *See! Natten den mørke forgangen nu er* med både indledning og omkvæd lånt fra Vb 37 og efter bonnen *O Gud, efter dig mig forlænger*, Vb 43. Tirsdag morgen *Velsignede Dag, den vi tryggelig seer* (en interessant omdigtning af dagvisen Vb 36, jf. PSeverinsen i Dansk Tidsskrift 1904 445f). Tirsdag aften *Herre Jesu Christ*, Vb 42. Onsdag morgen *Et tofast hierte o Herre min*, Vb-T 37. Onsdag aften *Den lyse dag forgangen er*, Vb 38. Lørdag morgen *O GUD skee lov til evig tid*, Vb 7, og lørdag aften *Sjunge vi af hiertens grund*, Vb-T 14. Ingen af de nævnte salmer rummer den mindste hentydning til rejselv, og det kan således kun være en indarbejdet praksis takket være Vb's enorme udbredelse – og så naturligvis de enkelte salmers egen kvalitet – , der lader dem finde deres selvfølgelige plads i salmebøger for sømænd og lig-nende.

Vandrebogen – et forskningshistorisk rids

Selv om vi i dag må tilkende Vb førsteprisen blandt Sthens efterladte skrifter, har netop dette opus været påfaldende overset. Så upaagtet af den lærde og dannede verden har Vb været, at man fristes til at finde en del af forklaringen i den bornærte forargelse, som denne lille bog fra første færd blev mødt med. En finkulturel kirkelighed har åbenbart ikke kunnet tolerere Sthens brug af letfærdige visemelodier til flere af de kristelige bønner og viser og har taget forfatteren hans stil fortrydeligt op. Denne reaktion kan indirekte aflæses af efterskriften »Bogen taler til Læseren«, T-44, hvori bogen selv svarer på kritikken. Af svaret fremgår, at bogen er trykt i flere tusinde eksemplarer »baade her oc der«, og at den behager nogle ilde og nogle vel. Bogen er imidlertid ikke digtet til dem, der er så vise og kloge, at de kan høre græsset gro under sneen ved vintertide, »men for den fattige, eenfoldige, gemeene Mand. Hannem til Vilie, vnderuijßning oc forstand«.

Vb har gjort lykke i almuen, hvor den er blevet yndet folke-